

Харківський національний медичний університет
Національний університет охорони здоров'я України ім. П.Л. Шупика

КЛІНІЧНА ТА ЛАБОРАТОРНА ІМУНОЛОГІЯ

Підручник для здобувачів вищої медичної освіти, магістрів технології медичної діагностики та лікування, лікарів, які проходять цикли підвищення кваліфікації у ВМЗ (факультетах) IV рівня акредитації та ВМЗ післядипломної освіти (у 2 томах)

Том 1

Видання друге, перероблене і доповнене

За редакцією В.Д. Бабаджана, Л.В. Кузнецової, П.Г. Кравчуна, А.І. Курченка

Київ — 2022

УДК 616-078-092:612.017(075.8)

К47

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного медичного університету
(Протокол №7 від 24 червня 2021 р.)

Авторський колектив

В.Д. Бабаджан, Л.В. Кузнецова, П.Г. Кравчун, А.І. Курченко, Т.І. Гавриленко,
Ольга І. Залюбовська, С.В. Зайков, О.В. Назар, В.В. Мінухін, Л.І. Романюк, Т.І. Тюпка,
Ю.Н. Авідзба, І.В. Андріанова, Т.М. Бондаренко, О.Ю. Борзова, С.І. Борзова-Коссе,
К.М. Боровик, О.М. Власенко, А.Ю. Волянський, В.В. В'юн, І.В. Гогунська, В.Ю. Делевська,
І.М. Добровольська, О.С. Єрмак, Т.С. Заїкіна, Олена І. Залюбовська, В.В. Зленко,
В.І. Золотайкіна, О.І. Кадикова, М.І. Кожин, Т.І. Коляда, С.О. Крапівко, Ю.О. Ковальова,
О.Г. Кузнецов, С.С. Курмангалієва, В.В. Коваленко, М.І. Литвиненко, В.І. Літус, О.В. Ломакіна,
Т.І. Лядова, Т.В. Машенська, Д.В. Мінухіна, М.М. Мішина, Д. Г. Молотягін, Ю.М. Мозгова,
О.П. Назаренко, Г.І. Назаренко, Л.С. Осипова, А.М. Пілецький, О.А. Подгайна, М.М. Попов,
Л.В. Продусевич, Німа Резаєї, О.М. Рекалова, Н.А. Рижкова, Н.Г. Риндіна, П.І. Ринчак,
А.О. Сипало, Н.І. Скляр, А.С. Табаченко, Г.Ю. Титова, Т.І. Тюпка, Г.В. Федорук,
З.С. Хайрулліна, Ю.Б. Чайковський, В.Г. Чернуський, О.В. Шапаренко, О.М. Шелест,
С.Д. Юрьєв

Рецензенти:

А.М. Гольцев – академік НАН України, доктор медичних наук, професор, завідувач відділом кріопатофізіології та імунології ДУ "Інститут проблем кріобіології та кріомедицини" НАН України

Т.М. Шевченко – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної медицини з курсом фізичної терапії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

К47 Клінічна та лабораторна імунологія: підручник: у 2 тт., Т 1. / За ред. В.Д. Бабаджана, Л.В. Кузнецової, П.Г. Кравчуна, А.І. Курченка; 2-е вид.; переробл. і доповн. Київ: МЕДПРИНТ, 2022. — 752 с.

ISBN 978-617-95220-1-7

ISBN 978-617-95220-2-4 (том 1)

Навчальний матеріал, викладений у підручнику, передбачає вивчення основ клінічної та лабораторної імунології за основними її розділами, такими, як структура і принципи функціонування імунної системи, імунологічні методи досліджень, молекулярна діагностика алергічних захворювань, імунопатологія (первинні та вторинні імунодефіцити, аутоімунні захворювання, трансплантаційна імунологія, імунологія репродукції, онкоімунологія). При цьому наголос робиться на вивченні імунопатогенезу, клініки, імунодіagnostики, алергодіagnostики, лікування та профілактики імунозалежних захворювань. Глави підручника створені згідно з навчальним планом викладання клінічної імунології та алергології, лабораторної імунології відповідно до організації навчального процесу за вимогами вищих медичних закладів та післядипломної освіти.

УДК 616-078-092:612.017(075.8)

ISBN 978-617-95220-1-7

© ТОВ «МЕДПРИНТ», 2022

ISBN 978-617-95220-2-4 (том 1)

© Бабаджан В.Д., Кузнецова Л.В., Кравчун П.Г., Курченко А.І. та ін., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КЛІНІЧНОЇ ТА ЛАБОРАТОРНОЇ ІМУНОЛОГІЇ	8
Ранні теорії набутого імунітету	8
Народження імунології як науки.....	11
Нобелівські лауреати в імунології.....	24
СТРУКТУРА І ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМУННОЇ СИСТЕМИ.....	32
ВІКОВА ІМУНОЛОГІЯ.....	32
Будова та розвиток органів лімфоїдної системи.....	32
Загальна характеристика органів лімфоїдної системи.....	32
Червоний кістковий мозок	33
Тимус (загруднинна залоза)	34
Селезінка.....	37
Лімфатичні вузли.....	39
Лімфатичні судини та лімфа.....	46
Мигдалики	48
Лімфоїдна тканина слизових оболонок і шкіри.....	50
Імунокомпетентні клітини	51
Молекули, що беруть участь в імунній відповіді і є продуктами імунної відповіді.....	58
Система комплементу і її активація	58
Молекули адгезійні.....	59
Імуноглобуліни	60
Неспецифічний (вроджений імунітет).....	68
Регуляція діяльності імунної системи.....	71
Антигени головного комплексу гістосумісності	72
Етапи формування імунної відповіді	74
Специфічний імунітет.....	77
Вікові аспекти імунології.....	81
ІМУННЕ ЗАПАЛЕННЯ ПРИ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБАХ.....	87
Механізми імунного захисту при бактеріальних, вірусних, грибкових та протозойних інфекціях.....	87
Особливості імунітету при бактерійних інфекціях.....	88
Дисфункція (дисрегуляція) імунної системи.....	94
Особливості імунітету при вірусних інфекціях	99
Особливості імунограм при вірусних гепатитах.....	107
Особливості імунітету при грибкових захворюваннях.....	109
Особливості імунітету при протозойних інфекціях.....	113
Особливості імунітету при глистових інвазіях.....	114
Імунологічні механізми вислизання мікроорганізмів від імунної відповіді	114
Динаміка лейко- та імунограм при інфекційних захворюваннях.....	117
Особливості імунограм при деяких запальних хворобах.....	122
КЛІНІЧНІ ПРОЯВИ, ЛІКУВАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА ГРИПУ	124
КЛІНІЧНІ ПРОЯВИ, ДІАГНОСТИКА, ЛІКУВАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА COVID-19	137
Патогенез COVID-19	138
Реакція вродженої імунної системи.....	139
Реакція адаптивної імунної системи.....	140
Поразка органів і систем	141
Імунітет після перенесеної інфекції	144
Клінічна картина COVID-19	144
Лабораторна діагностика COVID-19	146

Лікування COVID-19	147
Порівняння COVID-19 з грипом	154
КЛІНІКО-ІМУНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФЕКЦІЙ ДИХАЛЬНИХ ШЛЯХІВ, СПРИЧИНЕНИХ ВНУТРІШНЬОКЛІТИННИМИ ЗБУДНИКАМИ	175
ГРИБКОВІ ІНФЕКЦІЇ У ІМУНОСКОМПРОМЕТОВАНИХ ХВОРИХ	180
Збудники інвазивних грибкових інфекцій	183
Клініка, діагностика, лікування та профілактика мікозів	184
ОСОБЛИВОСТІ ІМУНІТЕТУ ПРИ ГЕЛЬМІНТОЗАХ.....	200
Лікування і профілактика гельмінтозів	200
ПЕРВИННІ (ВРОДЖЕНІ) ІМУНОДЕФІЦИТИ	201
Класифікації первинних імунодефіцитів.....	202
Загальні принципи діагностики первинних імунодефіцитів	206
Фізикальне дослідження.....	209
Дослідження гуморального імунітету.....	213
Дослідження клітинного імунітету.....	216
Дослідження функції нейтрофілів	216
Визначення кількості та функції НК-клітин	217
Загальні принципи лікування імунодефіцитів.....	224
Клінічні форми первинних імунодефіцитів	228
Імунодефіцити з переважною недостатністю антитіл.....	228
Побічні ефекти введення внутрішньовенних імуноглобулінів	234
Комбіновані імунодефіцити.....	246
Тяжкий комбінований імунодефіцит (ТКІД)	248
Імунодефіцити, пов'язані з іншими значними дефектами	259
Загальний варіабельний імунодефіцит (ЗВІД, загальна варіабельна гіпогаммаглобулінемія)	268
Фізіологічний імунодефіцит раннього дитинства	290
Дефіцит компонентів системи комплементу.....	291
ВТОРИННІ (НАБУТІ) ІМУНОДЕФІЦИТИ	304
Недостатність імунітету та інфекції.....	304
Етіологічні чинники вторинних імунодефіцитів.....	307
Стадії вторинного імунодефіциту.....	309
Класифікації вторинних імунодефіцитів	310
Клінічні ознаки вторинного імунодефіциту.....	313
Клініко-імунологічні синдроми, що спостерігаються при вторинних імунодефіцитах	316
Вторинні імунодефіцити в дитячому віці.....	318
Принципи лікування вторинних імунодефіцитів	320
Застосування імуномодуляторів при вторинних імунодефіцитах.....	320
Деякі клінічні випадки вторинних імунодефіцитів в	326
Синдром хронічної втоми.....	338
Профілактика і імунореабілітація при вторинних імунодефіцитах.....	352
ВІЛ ІНФЕКЦІЯ: ІМУНОПАТОГЕНЕЗ, ІМУНОДІАГНОСТИКА, ІМУНОКОРЕКЦІЯ	357
Етіологія ВІЛ.....	357
Типи ВІЛ та його поширеність.....	357
Механізми взаємодії ВІЛ і кліток-мішеней.....	358
Імунопатогенез ВІЛ	359
Клінічна картина СНІДу.....	362
Лабораторна діагностика ВІЛ-інфекції і СНІДу	365
Альтернативні методи серологічного тестування на ВІЛ.....	371
Виявлення вірусу	372

Кількість лімфоцитів CD4.....	376
Дослідження вірусу імунодефіциту людини на резистентність.....	379
Показання до дослідження вірусу на резистентність.....	380
Методи дослідження вірусної резистентності.....	381
Дефіцит глюкозо-6-фосфатдегідрогенази (Г-6-ФД).....	384
Антиретровірусна терапія ВІЛ-інфекції.....	386
Схеми антиретровірусної терапії.....	392
АНТИБАКТЕРІАЛЬНА ТЕРАПІЯ ІМУНОДЕФІЦИТНИХ СТАНІВ.....	402
Емпірична антибактеріальна терапія при імунодефіцитних станах.....	406
ОСНОВИ ТРАНСПЛАНТАЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ.....	409
Консервація і зберігання органів.....	409
HLA-антигени і типування тканин.....	409
Оцінка сумісності донора і реципієнта по антигенах HLA.....	412
Серологічні та молекулярно-генетичні методи визначення HLA антигенів.....	412
Виявлення сенсibiliзації реципієнта антигенами HLA. Передіснуючі HLA-антитіла... ..	416
Проба на індивідуальну сумісність.....	420
Перед- та посттрансплантаційний моніторинг.....	422
Імунологія відторгнення.....	425
Імуносупресивна терапія. Протоколи попередження відторгнення трансплантату.....	426
Лікування гострого гуморального відторгнення.....	437
Лікування хронічного гуморального відторгнення.....	440
Імунологічна толерантність до трансплантату.....	440
Хвороба трансплантат проти хазяїна (Graft-versus-host disease – GVH).....	441
Імунологічні особливості пересадки внутрішніх органів та тканин.....	442
Тканинні трансплантаційні технології (імплантація культур клітин).....	454
ІМУНОЛОГІЯ РЕПРОДУКЦІЇ. ІМУНОЗАЛЕЖНІ ФОРМИ БЕЗПЛІДДЯ.....	456
Імунологія репродукції.....	456
Маркери вагітності.....	458
Антигени плода (фетальні антигени).....	459
Імунологічні механізми взаємин мати-плід.....	460
Імунологія мимовільного аборту (викидня).....	461
Імунологія безпліддя.....	461
Імунні аспекти безпліддя чоловіків.....	462
Імунні аспекти жіночого безпліддя і безпліддя подружжя.....	465
Гемолітична хвороба плода та новонародженого (ГХН) (еритробластоз).....	468
ABO-несумісність.....	470
HLA-несумісність.....	471
Проблема невиношування (абортивності).....	471
Імунологічні аспекти ускладнень гестації.....	475
HELLP-синдром.....	478
Вторинний імунодефіцит.....	479
Антигаметний (антиспермальний) імунний конфлікт.....	480
Високий ступінь гістосумісності між подружжям.....	482
ІМУНОЛОГІЯ ПУХЛИН.....	483
Особливості протипухлинного імунного захисту.....	484
Імунодіагностика пухлин (онкомаркери).....	488
Клінічно значущі онкомаркери.....	489
Використання пухлинних маркерів для діагностики солідних пухлин.....	506
Імунотерапія пухлин.....	510
Види протипухлинної терапії.....	510
Моноклональні антитіла в лікуванні злоякісних пухлин.....	511

Основні види моноклональних антитіл для лікування злоякісних пухлин.....	514
Використання В- та Т-лінійних антитіл при лікуванні пухлин крові.....	540
Специфічні В-лінійні антитіла.....	541
Специфічні Т-лінійні антитіла.....	546
Антитіла до мієлоїдних антигенів.....	548
Моноклональні антитіла в лікуванні деяких видів пухлин.....	549
Час початку, тривалість лікування і ко-стимулюючі стратегії.....	554
Інші види імунотерапії пухлин.....	555
Пасивна неспецифічна протипухлинна терапія. ЛАК терапія.....	555
Активна специфічна протипухлинна терапія.....	556
Активна неспецифічна протипухлинна терапія.....	559
Імунопрофілактика пухлин.....	561
ІМУННІ АСПЕКТИ АУТОІМУННИХ ЗАХВОРЮВАНЬ.....	563
Етіологія, патогенез та класифікація аутоімунних захворювань.....	563
Класифікації аутоімунних захворювань.....	566
Імунологічні аспекти клінічних форм аутоімунних захворювань та захворювань, в патогенезі яких залучені аутоімунні механізми.....	568
Демієлінізуючі захворювання нервової системи.....	579
Системні захворювання сполученої тканини.....	610
Захворювання, що імітують склеродермію.....	650
Антифосфоліпідний синдром.....	651
Синдроми при системних захворюваннях сполученої тканини.....	653
Васкуліти.....	654
Хвороба Бехчета.....	660
Вузликосий (нодозний) периартеріт.....	661
Мікроскопічний поліартеріт.....	663
Еозинофільний гранулематоз з поліангіітом (синдром Чарджа-Строса).....	664
Гранулематоз Вегенера.....	667
Гігантськоклітинний артеріт (хвороба Хортонна).....	671
Ревматична поліміалгія.....	673
Хвороба Такаясу (синдром дуги аорти).....	675
Інші аутоімунні захворювання.....	676
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ РІВНЯ ЗНАНЬ.....	680
ПЕРЕЛІК СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВОГО ХАРАКТЕРУ.....	701
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	703
Електронні ресурси.....	709
ДОДАТКИ.....	711

ПЕРЕДМОВА

Досягнення сучасної медицини сприяли швидкому розвитку клінічної та лабораторної імунології. Актуальними напрямками досліджень в області імунології стало вивчення імунних розладів, що є причиною або наслідком різних патологічних процесів і чинником хронізації захворювань. Усунення подібних порушень за допомогою імуотропної терапії підвищує ефективність традиційного лікування, сприяє одужанню або ремісії захворювання.

Основна мета підручника – ознайомлення здобувачів вищої освіти та лікарів з різними аспектами клінічної та лабораторної імунології. Акцент робиться на навичках збору імунологічного анамнезу, проведення фізикального обстеження, диференціальної діагностики хвороб імунної системи, ознайомлення лікарів та слухачів із принципами імунодіагностики, інтерпретації імунограм у відповідності до клінічних проявів захворювання, з методами одно- та багатокомпонентної імунодіагностики, імунокоригуючої терапії, наданню невідкладної допомоги при гострих імунологічних станах.

Особливістю 1 тому підручника є показ значення ролі імунної системи в розвитку патологічних процесів в організмі людини, методів імунодіагностики, імунопрофілактики, лікування і імунореабілітації, заснованих на регуляції різних ланок імунітету. Обдумане застосування імуотропних лікарських засобів стає визначальним чинником успішної терапії багатьох соматичних і інфекційних захворювань і їх профілактики. Висвітленню цієї мети присвячений 1 том підручника.

У 1 томі підручника автори приділили необхідну увагу патогенетичним механізмам, симптомології та синдромології імунологічних порушень, аналізу імунологічних лабораторних даних хворого, формулюванню діагнозу, призначенню лікування імунозалежних захворювань. Важливими є розділи 1 тому: клінічні прояви, діагностика, лікування та профілактика COVID-19, клініко-імунологічні аспекти інфекцій дихальних шляхів, спричинених внутрішньоклітинними збудниками, грибові інфекції у імуноскомпрометованих хворих, особливості імунітету при глистових інвазіях. Варіанти імунопатології проілюстровані клінічними випадками з наведеними типовими імунограмами. Значне місце в книзі приділене розробці методів діагностики порушень в провідних ланках імунної відповіді за допомогою проточної цитометрії та імуногенетичних досліджень, лікуванню і прогнозу первинних та вторинних імунодефіцитів, основам трансплантаційного імунітету, механізмам виникнення синдромів відторгнення трансплантату, протоколам попередження та лікування відторгнення трансплантату, імунології репродукції, імунозалежних форм безпліддя, імунології пухлин, визначенню онкомаркерів, проведенню таргетної терапії з метою лікування злоякісних пухлин, гемобластозів, лімфом, імунним аспектам аутоімунних захворювань, сучасним методам визначення маркерів аутоімунних захворювань, призначенню лікувальних моноклональних інтител.

Учебний матеріал, викладений у підручнику, передбачає вивчення основ клінічної та лабораторної імунології за основними її розділами, такими як загальна імунологія, імунопатологія (первинні та вторинні імунодефіцити, аутоімунні захворювання, трансплантаційна імунологія, імунологія репродукції, онкоімунологія), при цьому наголос робиться на вивченні імунопатогенезу, клініки, імунодіагностики, лікування та профілактики імунозалежних захворювань. Глави підручника створені згідно учебного плану викладання клінічної та лабораторної імунології у відповідності з організацією навчального процесу за вимогами закладів вищої медичної освіти та післядипломної освіти. Підручник «Клінічна та лабораторна імунологія» відповідає програмі підготовки здобувачів вищої освіти вищих медичних навчальних закладів з клінічної імунології та алергології, програмі викладання клінічної та лабораторної імунології у магістратурі за спеціальністю технології медичної діагностики та лікування, спеціалізації та удосконаленню лікарів з клінічної імунології та алергології, спеціалізації та удосконаленню лікарів з лабораторної імунології та може бути рекомендованим як підручник для здобувачів вищої освіти за напрямком медицина, педіатрія, магістрів напрямку технології медичної діагностики та лікування вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації та спеціалізації і тематичного удосконалення при постдипломній освіті лікарів клінічних імунологів, алергологів та лабораторних імунологів.